

О.Д. Огуй,
доктор філологічних наук, професор
(Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича);
Ю.В. Стецишин,
викладач
(Прикарпатський національний університет)

ЗАСОБИ КОГЕЗІЇ В РОМАНАХ Е.М. РЕМАРКА: СПРОБА КІЛЬКІСНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

У статті йде мова про спробу кількісної репрезентації засобів когезії в трьох романах Е.М. Ремарка. Грунтуючись на класифікації когезійних засобів В. Єфименко та враховуючи інші праці, автори шифрують ці засоби в основних структурних частинах композиції. Вивчення сумарних кількісних показників засвідчує їх тенденції до вживання у відповідних частинах сюжету. Кількісне вивчення засобів когезії в різних частинах композиції твору стає надійним засобом характеристики авторського стилю письменника.

Проблемою наукового дослідження тексту як особливого лінгвістичного, переважно письмового об'єкта, що ґрунтується на смисловій цілісності поєднаних речень для передачі взаємопов'язаних різнотипних мовленнєвих актів у літературних творах, займалося чимало дослідників (А. Андрієвська, Г. Єрмоленко, І. Гальперін, З. Гетьман, В. Кухаренко; Т. van Dijk, W. Dressler, M. Halliday, R. Hasan та ін.). Поряд із тим, проблеми зв'язності (когеренції та когезії) тексту, що творять його голістичну, нерозривну цілісність, у лінгвістиці дотепер не мають однозначного вирішення. Тому метою роботи є проведення комплексного аналізу когезійних структур у найбільш репрезентативних творах Е.М. Ремарка: "На західному фронті без змін" [1], "Три товариші" [2], "Чорний обеліск" [3], перший і третій з яких, щоправда, уже поставали предметом вивчення у В. Турчина та М. Турчин [4], проте безвідносно до структурних частин творів та їх формально-кількісного вираження. Тому в цій статті пропонується перша спроба дискурсивно-кількісного аналізу когезії (на матеріалі понад 6000 випадків її вживання).

Зупинимося на теоретичних передумовах дослідження. Як засвідчує перегляд лінгвістичних праць, у сучасній лінгвістичній науці існує кілька підходів до аналізу тексту. Різні школи розглядають текст з досить відмінних і навіть протилежних позицій. Однак у цій розмаїтості точок зору можна виділити в основному такі дві тенденції: одні лінгвісти розглядають текст як (відносно) автономну матеріальну (формальну, знакову і т.д.) сутність; інші – як акт діяльності в ланцюзі інших діяльнісних актів. Це принципове розходження в підходах до аналізу й визначає розбіжність у результатах досліджень тексту.

Основною властивістю будь-якого тексту є його здатність містити в собі й передавати інформацію. Текст являє собою складне утворення, що одночасно включає в себе мовні, лінгвістичні, мовленнєві, розумові, стилістичні, експресивні й інші компоненти. Текст можна розглядати двояко — як статичне або ж динамічне явище. Статичний стан відповідає звичному розумінню тексту, якщо його розглядати як деякий результат, продукт мислиннево-мовленнєвої діяльності. Динамічний стан – це текст у процесі його породження, сприйняття, розуміння. Для позначення динамічного стану тексту використовується також термін "дискурс" [5]. Дискурс у сучасних дослідженнях — це і мовлення, "занурене в життя", і рух інформаційного потоку між учасниками комунікації. Очевидно, що ці точки зору не виключають, а скоріше, доповнюють одна одну: уявлення про процеси породження й розуміння тексту неможливе без опори на комунікативну ситуацію (занурення в життя); уявлення про дискурс як процес опирається також на провідну роль суб'єкта висловлення. Тому дискурс можна розуміти як сукупність мислиннево-мовленнєвих дій комунікантів, пов'язаних із пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем й осмисленням, реконструкцією мовної картини світу продуцента реципієнтом через певні, поєднані між собою концепти [6: 52].

Точкою сполучення різноспрямованих, але конгруентних за своєю природою дій, здійснюваних комунікантами в процесі подібної (ре)конструкції, є текст як об'єктивно існуючий факт дійсності. Уявлення про дискурс як динамічний процес дозволяє аналізувати текст як результат, тобто як явище статичне, що постає продуктом (результатом) дискурсу. Говорити про текст як продукт дискурсу дозволяє адаптація в лінгвістиці базового для наук про інтелект постулату про квантовий характер мислення. Виділення У. Чейфом [7: 34] в інформаційному потоці одиниць (клауз), співвідносних із квантами мислення, спричиняє уявлення про природу дискурсу як нерозривно дискретно-хвильову. Тим самим можна припустити, що дискретність – апріорна властивість будь-якого дискурсу, а розподіл інформаційного потоку на клаузи відбувається незалежно від інтенцій мовця й комунікативної ситуації в цілому. Мимовільна й спонтанна дискретність визначається домінантною стратегією мовця щодо встановлення зв'язності породжуваного тексту певними засобами. За психобіологічними реакціями ці засоби виступають певною кількістю поєднань першочергово нейтрального подразнення з біологічно релевантними подразненнями завдяки їх повторенню за певну одиницю часу, тобто частотністю [8: 275].

Несумісність дискретної структури концепту й поверхневих форм тексту спонукає до певних трансформацій; вони пов'язані зі зміною конфігурації ментального подання в лінійну структуру, що має певні частотні особливості. Трансформація дискретного подання в подання зв'язне – необхідна умова успішності комунікації: незв'язний текст не може бути адекватно декодований адресатом. Ця трансформація відбувається через встановлення глобальної та локальної зв'язності дискурсу, яка має частотне вираження.

Глобальна змістовна зв'язність (когеренція) забезпечує єдність тексту як цілого, тобто його внутрішню цілісність. Вона розуміється нами як єдність теми (топіка) дискурсу, визначається продуцентом (автором) на

початковій стадії розробки дискурсу: відбувається встановлення релевантних кількісних зв'язків між структурами знань – репрезентується зв'язна модель ситуації. У такий спосіб когеренція включає семантико-прагматичні (тематичні й функціональні в тому числі) аспекти значеннєвої та діяльнісної (інтерактивної) зв'язаності дискурсу, що мають своє локальне вираження [9: 42].

Встановлення локальної зв'язності спостерігається на стадії формування тексту й вимагає виявлення зв'язків між пропозиціями й поверхневими структурами, тобто виявлення відносин когезії. Авторські інтенції на цій стадії припускають вибір адекватної поверхневої структури для експлікації релевантних для продуцента частотних зв'язків між клаузами. З огляду на той факт, що розподіл інформації за клаузами при побудові дискурсу залишається незмінним (одна ідея на одну предикацію), вибір мовцем поверхневої структури залежить від таких змінних, як контекст ситуації й лінгвістичний контекст.

Когеренція, зв'язуючи окремі кляузи (надфразові єдності) та їх повторення в єдине ціле, нейтралізує окрему автосемантику цих частин і підпорядковує її загальному змісту твору. Когеренція – це цілісне об'єднання всіх частин тексту певними засобами, що мають кількісне вираження, для досягнення його цілісності. Когеренція (як глобальна, цілісна зв'язаність) досягається, як правило, засобами когезії, хоча може будуватися й на асоціативних та пресуппозитивних відносинах.

Саме локально-структурна зв'язність (когезія як зв'язність елементів тексту, найперше речень, а також надфразових єдностей, абзаців і т.д.) найоптимальніше піддається певному вимірюванню. Вона охоплює формально-граматичні аспекти зв'язку висловлень, тобто виступає формально-граматичним виявом зв'язності. Вона характеризується перш за все різнотипними мовними засобами, за допомогою яких здійснюється зв'язок між елементами тексту: граматичними, лексичними, логічними, стилістичними та асоціативними, за якими й виділяють відповідні засоби когезії [10: 86].

Когезійними засобами в контексті виступають займенники, прислівники, прийменникові прислівники, артиклі, числівники та слова, які мають кількісне значення. Такі граматичні явища як *еліпсис* та *парцеляція* у контексті теж трактуються як засоби когезії. Лексичними одиницями когезії є *повтори*, *синоніми*, *антоніми*, *гіпоніми* та *гіпероніми*, *слова одного лексико-граматичного поля*, а її стилістичними засобами виступають *розгорнуті метафори*, *персоніфікації*, *порівняння* та *паралелізм*.

На цій основі видається за можливе перевірити гіпотезу про залежність частоти вживання когезійних засобів різних видів від елементів внутрішньої організації сюжету художнього твору. Розглянемо три найбільш репрезентативні романи Ремарка під когезійним кутом зору на основі класифікації типів когезії (згідно з дисертаційним дослідженням В. Єфименко [11: 7]). Проведемо лінгвістичний експеримент. Опишемо ключові розділи романів Еріха Марії Ремарка "Три товариші", "Чорний обеліск" та "На західному фронті без змін", спираючись на засоби когезії, які з'єднують речення цих розділів. Нами було вибрано наступні розділи: розділи I, XIV, XXVIII з роману "Три товариші", розділи II, XIII, XXV з роману "Чорний обеліск" та розділи I, V та XI з роману "На західному фронті без змін". Ці розділи відповідають трьом основним елементам внутрішньої організації сюжету: зав'язці, розвитку дії та розв'язці [12: 167; 6: 102]. Засоби когезії, що розуміються нами за В. Єфименко [11: 8], були зашифровані наступним чином:

I. Лексична когезія (ЛКК₁ – анафоричний повтор; ЛКК₂ – епіфоричний повтор; ЛКК₃ – контактний повтор; ЛКК₄ – лейтмотивний повтор; ЛКК₅ – гіперо-гіпонімія; ЛКК₆ – антонімічні відношення; ЛКК₇ – синонімічні відношення (в т. ч. контекстуальна синонімія); ЛКК₈ – слова одного лексико-граматичного поля).

II. Логічна когезія (ЛК₁ – просторова логічна когезія; ЛК₂ – часова логічна когезія; ЛК₃ – метонімія)

III. Граматична когезія (ГК₁ – особова кореферентність; ГК₂ – вказівна кореферентність; ГК₃ – кореферентність, яка здійснюється за допомогою слів з числовим значенням; ГК₄ – компаративна кореферентність; ГК₅ – субституція; ГК₆ – номінальний еліпсис; ГК₇ – вербальний еліпсис; ГК₈ – пропуск пропозиційної групи; ГК₉ – парцеляція).

IV. Стилїстична когезія (СК₁ – метафора; СК₂ – персоніфікація; СК₃ – порівняння; СК₄ – паралелізм).

V. К₀ – відсутність засобів когезії

Шифрування виглядало наступним чином:

Der Himmel war gelb wie Messing und noch nicht verqualmt vom Rauch der Schornsteine. Hinter den Dächern der Fabrik leuchtete er sehr stark. Die Sonne mußte gleich aufgehen. Ich sah nach der Uhr. Es war noch vor acht. Eine Viertelstunde zu früh : GK₁ — K₀ — K₀ — ЛК₂ — ЛК₂

Подібним чином було зашифровано весь текст досліджуваних розділів. Проводячи такий експеримент, ми припустили, що частота вживання певних засобів когезії буде якимось чином змінюватися відповідно до розгортання дії в романах. Підраховавши частоту вживання всіх видів когезії, ми виявили певні тенденції.

Аналіз романів засвідчив, що практично незмінною у всіх частинах творів залишається частота вживання особової кореферентності. Однак нас більше цікавлять види когезії, частота вживання яких змінюється протягом розгортання дії в романах. На нашу думку, Ремарк використовує вказівну кореферентність більшою мірою на початку і в кінці твору, враховуючи її більшу виразність (у порівнянні з особовою), для привернення уваги читача (розділ II) або втримання її (розділ XXV). У цьому випадку вказівна кореферентність до того ж допомагає нам "домалювати" картину подій.

Паралельно з розвитком дії в романі змінюється частота вживання субституції (6,8% – розділ II; 10,8% – розділ XIII; 8,6% – розділ XXV). Як бачимо, найвищою є частота вживання субституції в центральному розділі роману. Очевидно, автор намагається "ущільнити" мову твору, "спресувати" мовний матеріал, щоб підкреслити динамічність розвитку подій, не загромаджувати текст твору зайвими повторами.

У текстах Е.М. Ремарка змінюється також частота вживання еліптичних конструкцій. Номінальний еліпсис, який у розділах II та XIII складає близько 2,5 % усіх вжитих у цих розділах когезійних структур, у розділі XXV

вживається з частотою у 2 рази більшою – 5,6%. Вжиті переважно у діалогах, ці еліпси поживляють їх, наближаючи до реальної повсякденної комунікації.

Неухильно зменшується частота вживання просторової логічної когезії (ЛК₁): розділ II – 6,1 %; розділ XIII – 2,4 %; розділ XXV – 0 %. На нашу думку, це можна пояснити характером розвитку сюжету. Дія всього роману відбувається в одному місті, тому на початку автор прагне відобразити "карту" цього міста, яка допомогла б читачу орієнтуватися в ньому. Згодом, оскільки на початку читачу стали відомі основні факти щодо просторового розміщення об'єктів, то потреба у просторовій логічній когезії зменшується.

Частота вживання метонімії (ЛК₃) – третього різновиду логічної когезії – навпаки, збільшується із розвитком дії роману. Ця зміна відбивається на відсотковій частці метонімії серед усіх ужитих когезійних засобів наступним чином: 0 % (розділ II); 0,5 % (розділ XIII); 3,8 % (розділ XXV). Як стверджує М. Зарицький [14: 85], метонімія широко використовується у віршованому та прозовому мовленні як місткий виражальний засіб. Отже, можна зробити висновок, що Ремарк інтуїтивно прагнув увиразнити мову твору, зробити її виразнішою саме у фінальних сценах роману.

Кількісний та кореляційний аналіз засвідчують, що в текстах переважають засоби граматичної когезії (86 %), лексична когезія становить всього 7 %, логічна – 4 %, а стилістична – 3 %.

Таблиця 1.

Частота вживання засобів когезії у творах Е. Ремарка (у %)

Засоби когезії	Три товариші			Чорний обеліск			На Західному фронті без змін		
	I	XIV	XXVIII	II	XII	XXV	I	V	XI
ГК ₁	26,5	24,6	22,7	31,5	26,2	28,9	30,8	27,5	30,2
ГК ₂	3,4	6,3	3,4	5,2	1,9	5,9	6,8	3,8	1,7
ГК ₃	2,4	1,6	1,7	0,6	0,4	0,3	3,7	2,8	2,9
ГК ₄	0,6	0	0,4	0,8	0,4	0,3	1,2	1,4	1,6
ГК ₅	9,2	13,7	10,1	6,8	10,8	8,6	14,3	19,2	14,3
ГК ₆	2,5	2,4	2,6	2,6	2,4	5,6	1,7	1,4	1,8
ГК ₇	2,5	0,5	2,3	2,9	2,1	1,7	0,5	0,3	0,6
ГК ₈	2,4	16,4	14,2	9,1	20,6	18,4	2,5	8,1	2,6
ГК ₉	6,4	6,1	6,1	1,5	11,3	10,3	0,6	1,7	5,1
ЛКК ₁	1,5	4,8	2,7	2,3	1,7	0,8	2,1	1,4	2,2
ЛКК ₂	1,5	0,5	1,8	0	0	0	0,4	0	0,5
ЛКК ₃	3,4	3,3	4,1	2,3	1,7	1,4	1,6	0,9	1,5
ЛКК ₄	0	0	0	0,6	0,3	0	0,4	0	0,4
ЛКК ₅	1,9	1,2	1,4	2,3	1,4	1,2	1,9	1,2	1,6
ЛКК ₆	1,9	1,2	2,1	1,7	1,2	0,7	1,4	0,7	1,4
ЛКК ₇	3,4	3,2	2,9	3,8	2,4	2,7	7,4	6,6	7,3
ЛКК ₈	2,4	2,2	2,6	1,5	0,8	0,6	2,9	1,7	2,7
ЛК ₁	2,9	0,5	0	6,1	2,4	0	3,2	3,0	3,3
ЛК ₂	10,7	5,8	4,1	6,7	2,4	0,4	5,3	4,8	5,2
ЛК ₃	1,9	0,5	0,7	0	0,5	3,8	1,9	1,3	1,8
СК ₁	0	0	0	0,5	0	0,4	0,4	0	0,4
СК ₃	1,5	0,5	0,6	0,9	0,5	0,5	0,7	0,4	0,4
СК ₄	1,9	0,5	6,1	4,5	3,4	2,8	0	5,1	2,9
К ₀	9,2	4,2	7,4	5,8	5,2	4,7	8,3	6,7	7,6

Проведений нами лінгвістичний експеримент на матеріалі трьох ключових творів Е.М. Ремарка ("Три товариші", "На західному фронті без змін", "Чорний обеліск") засвідчує, що частота вживання певних засобів когезії (вказівної кореферентності, субституції, еліпсиса, просторової та часової когезії, паралелізму, парцеляції) залежить від творчого задуму автора та загального змісту художнього твору. Ця частота змінюється в межах одного й того самого твору. Її кількісні показники є відмінними в різних елементах композиції художнього твору (нами розглядалися розділи, що відповідають зав'язці, розвитку дії та розв'язці). Кількісне дослідження засобів уживання когезії в аналізованих творах дозволило виділити певні тенденції, які притаманні усім трьом романам. Для зав'язки властивим є порівняно незначна частота вживання субституції, мабуть, тому що вона не переважана подіями. Характерним для зав'язки є також часте вживання логічної когезії, а саме просторової та часової. У початкових розділах автору необхідно створити певну систему просторових та часових координат для того, щоб читач міг орієнтуватися в перебігу подій роману. Саме з цією метою вживаються засоби просторової та логічної когезії.

У центральному розділі для всіх проаналізованих романів характерним є значне підвищення частоти вживання еліптичних конструкцій. Це, очевидно, пов'язано із насиченістю цих розділів діалогами, характерною рисою яких є часте вживання еліптичних конструкцій. Усіх трьом романам притаманне також підвищення

частоти вживання субституції у центральному розділі. Якщо розглядати центральний розділ з точки зору внутрішньої організації сюжету, то він відповідає розвиткові дії. Саме для цього розділу характерна найбільша насиченість подіями. Щоб вмістити всі події у не надто великий обсяг мовленнєвого матеріалу, а також показати динамічність їх розвитку, автор і використовує субституцію.

У розв'язці простежується лише одна тенденція, спільна для всіх трьох аналізованих нами романів Е.М. Ремарка: зниження частоти вживання просторової та логічної когезії. Пояснити це можна двома причинами. По-перше, розгортаючи дію роману, автор створює ясну картину місця, де відбуваються події, та часу, в який вони відбуваються, тому читач в кінцевих розділах потребує меншу кількість мовних "орієнтирів". По-друге, розв'язка, зазвичай, більшою чи меншою мірою драматизується автором, тобто для нього основним є створити певний настрій, а цієї мети можна досягти без докладного змалювання місця та часу подій, а іноді й шляхом їх навмисного замовчування. Підводячи підсумки, зауважимо, що кількісне вивчення засобів когезії в різних частинах композиції твору стає надійним засобом характеристики авторського стилю письменника, індивідуальних особливостей розгортання дії. У перспективі доцільно простежити як закономірності чергування засобів когезії в різних творах одного письменника, так і продовжити кількісне вивчення засобів когезії (у поєднанні з іншими текстотворчими засобами) на творчості інших митців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Remarque E.M. Im Westen nichts Neues. – М.: Verlag für fremdsprachige Literatur, 1959. – 221 S.
2. Remarque E.M. Drei Kameraden. – Moskau: Verlag für fremdsprachige Literatur, 1960. – 443 S.
3. Remarque E.M. Der schwarze Obelisk. Geschichte einer verspäteten Jugend. – Berlin, Weimar: Aufbau-Verlag Berlin und Weimar, 1965. – 462 S.
4. Турчин В., Турчин М. Роль когезії у романах Е.М. Ремарка "На західному фронті без перемін" та "Чорний обеліск" // Семантика мови і тексту: Мат-ли ІХ Міжнарод. наук.-практ. конф. – Івано-Франківськ: ЦІТ, 2006. – С. 531-534.
5. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь / Ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энцикл., 1990. – С. 136-137.
6. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. – М.: Гнозис, 2003. – 275 с.
7. Chafe W.L. Prosody and functional units of language // Talking Data: Transcription and Coding in Discourse Research. – Hillsdale; London, 1993. – P. 33-44.
8. Zimmer H.D. Die Repräsentation und Verarbeitung von Wortformen // C. Schwarze, D. Wunderlich (Hrsg.), Handbuch der Lexikologie. – Königstein: Athenäum, 1985. – S. 271-291.
9. Фигуровский И. А. Синтаксис целого текста. – М.: Высшая школа, 1961. – 153 с.
10. Studienbuch Linguistik / hrsg. von A. Linke., M. Nussbaumer, P. R. Portmann. – Tübingen: Niemeyer, 1994. – 215 S.
11. Єфименко В.А. Дискурсивна характеристика потоку свідомості в англійській мові: Автореферат дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – К., 1997. – 16 с.
12. Галич Н.П. Теорія літератури. – К.: Либідь, 2001. – 245 с.
13. Огуй О.Д., Микитюк М. Одиниці вторинної номінації в елементах композиції художнього твору: коефіцієнт смислового навантаження // Наукові записки / Тернопільський держ. педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство. – Тернопіль, 2002. – Вип. 2. – С. 99-104.
14. Зарицький М. С. Стилїстика сучасної української мови: Навч. посібник. – К.: Парлам. вид-во, 2001 – 156 с.

Матеріал надійшов до редакції 11.04.2007 р.

Огуй А.Д., Стецишин Ю.В. Средства когезии в романах Э.М. Ремарка: попытка количественной презентации.

В статье идет речь о попытке количественной репрезентации средств когезии в трех романах Э.М. Ремарка. Основываясь на классификации когезийных средств В.А. Ефименко и учитывая другие труды, автора шифруют эти средства в основных структурных частях композиции. Изучение суммарных количественных показателей показывает определенные тенденции их употребления в соответствующих частях сюжета. Количественное изучение средств когезии в различных частях композиции становится надежным способом характеристики авторского стиля писателя.

Oguy O.D., Stecyshyn Yu.V. Means of cohesion in novels of E.M. Remarque: an attempt of quantitative representation.

The article deals with an attempt of quantitative representation of means of cohesion in three novels of E.M. Remarque. Based upon the classification of cohesive means formulated by V.A. Yefimenko authors coded these means in main structural parts of composition. The study of summarized quantities demonstrates some tendencies of these cohesive means use in corresponding parts of the plot. In such a way the quantitative investigation of these data in different parts of the composition can get a good means for characteristics of the author style of a writer.